

Verba priedēkļu izvēles problēmas (korpusa piemēru analīze) *Choosing the right prefix (analysis of corpus examples)*

Daiga Deksne

Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra
Latvistikas un baltistikas nodaļa
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga LV-1050, Latvija
E-pasts: daigade@inbox.lv

Prefiksācija ir produktīvs verbu atvasināšanas veids latviešu valodā. No viena motivētājverba atvasināti priedēkļverbi dažkārt tiek lietoti sinonīmiski, taču ne vienmēr pareizā nozīmē. Visi darbības vārda priedēkļi ir polisēmiski, taču to nozīmju robežas bieži vien ir neskaidras. Pat dzimtās valodas runātājiem dažkārt rodas grūtības saskaņot nozīmju nišanses, ar ko atšķiras vairāki priedēkļverbi. Priedēkļverba nozīme var atklāties tikai kontekstā.

Korpusa piemēros labi redzams priedēkļverba lietojuma konteksts. Pētījuma mērķis ir apzināt, kā korpusa piemēri palīdz atšķirt no viena pamatverba atvasinātu priedēkļverbu nozīmju nišanses. Pētījumā tiek analizēti korpusa piemēri un salīdzināti vārdi, kas atrodas pirms un pēc priedēkļverbiem. Ir divu veidu kļūdas – kontekstam nepiemērota priedēkļa lietošana un priedēkļa pievienošana nevietā. Padziļināti aplūkoti no verba *zvanīt* atvasināti priedēkļverbi *pazvanīt*, *piezvanīt*, *sazvanīt* un *uzzvanīt*, no verba *gulties* atvasināti priedēkļverbi *apgulties*, *atgulties* un *nogulties* un verbi *definēt* un *nodefinēt*. Izpētei izmantota korpusu analīzes platforma „Sketch Engine”. Priedēkļverbu lietojuma konteksta salīdzināšanai izmantots lvTenTen14 korpuss, kā arī aplūkoti piemēri no korpusem LVK2018, LarKo un Saeima. Priedēkļverbu lietojums valodas apguvēju veidotā tekstā analizēts, izmantojot latviešu valodas rakstīprasmes testa rezultātus C līmenim.

Atslēgvārdi: verbs; vārdadarināšana; priedēklis; prefiksācija; priedēkļu polisēmija.

Ievads

Dažkārt valodas praksē lietotie priedēkļverbi neatbilst valodas kultūras normām. Uz to jau norāda Jānis Endzelīns „Dažādu valodas kļūdu” aprakstā, kas ar papildinājumiem tiek izdots vairākkārt – 1928., 1930. un 1932. gadā. Šis J. Endzelīna apraksts iekļauts arī „Darbu izlases” III sējuma 2. daļā (Endzelīns 1980, 19–45). J. Endzelīns (op. cit.) saskata gan vācu valodas, gan krievu valodas ietekmi priedēkļverbu izvēlē. Priedēkļverbs mēdz būt pareizs, taču netiek lietots pareizā nozīmē. Tam tiek piešķirta nozīme, kas ir vācu valodas verbam. Piem., (1) ir nozīme *slavēt*, taču tas tiek lietots, burtiski tulkojot vācu verbu *aufsagen* – ‘uzteikt (vietu, līgumu)’. Vēl citi nepareizā nozīmē lietoti priedēkļverbi, kuru izvēli ir ietekmējusi vācu valoda, ir (2), (3) un (4).

(1) *uzteikt* (pareizi ir *atteikt*)

(2) *uzdot cīņu* (pareizi ir *atteikties no cīņas*)

- (3) *uzkrist* (pareizi ir *krist acīs*)
 (4) *uzskaitīt* (pareizi ir *minēt*)

Vairāku ar priedēkli *sa-* atvasinātu verbu lietojumu ir ietekmējis krievu valodas paraugs, piem., verba *būt* vietā tiek lietoti (5) un (6).

- (5) *sastāvēt*
 (6) *saturēt*

Kopumā J. Endzelīns (1980, 15–36) min 30 priedēkļverbus, kuri tiek lietoti kļūdaini. Daļa no minētajām kļūdām sastopamas arī mūsdienu valodā (piemēri (7), (8) un (9)).

- (7) *Vēl man **uzkrita**, ka dāmas pamatā bija tādas zolīdas, kostīmiņos, nebija foršu kleitu.* (lvTenTen14)
 (8) *Rakstā **uzskaitīti** daži tādi latviešu valodas vārdi, kuri satur vienus un tos pašus burtus un tādējādi veido savstarpējas anagrammas.* (lvTenTen14)
 (9) *Eksāmens **sastāv** no 3 daļām.* (lvTenTen14)

Jautājumam par priedēkļu lietošanu nevietā pievērsušies vairāki autori (Kalna 1988; Freimane 1993; Kušķis 2006; Šmidebergs 2008; Ozola 2008; Horiguči 2011, 2013, 2014; Kalnača 2015; Laiveniece 2005, 2009). Valodas kļūdu analīze regulāri aplūkota rakstu krājumā „Latviešu valodas kultūras jautājumi”, kas izdots no 1965. gada līdz 1993. gadam, un populārzinātnisku rakstu krājumā „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi”, kas iznāk kopš 2005. gada. Sistemātiski atkāpes no literārās valodas normas vārddarināšanā ar morfoloģisko paņēmieni analīzē Inta Freimane (1993, 154–159). Priedēkļverbu sakarā I. Freimane min divu veidu situācijas. Vienā gadījumā tiek lietots kalkēts darbības vārds ar neatbilstošu priedēkli (10), bet otrā gadījumā – darbības vārdam pievienots lieks priedēklis (11).

- (10) ***atregulēt** mehānismu, motoru* (pareizi ir *noregulēt*)
 (11) ***padalīties** pārdomās par savu skolotāju* (pareizi ir *dalīties*)

Priedēkļu un priedēkļverbu polisēmijas dēļ valodas lietotājam nākas saskarties ar diviem problēmjautājumiem – kuru priedēkli izvēlēties un vai priedēklis vispār nepieciešams. Uz šiem jautājumiem atbildes var sniegt korpusa analīze. Lai gan korpusa datus ir sastopami piemēri ar kontekstam neatbilstošu priedēkli, pārsvarā priedēkļu lietojums atbilst latviešu valodas normām.

Līdz ar straujo informācijas tehnoloģiju attīstību arvien palielinās latviešu valodā pieejamo digitālo tekstu kopums. Priedēkļverbu apkaimes salīdzināšana, izmantojot korpusa analīzes rīkus, ir šī pētījuma novitāte. Pētījuma mērķis nav aplūkot visas ar priedēkļverbu lietojumu saistītās kļūdas. Galvenā uzmanība tiek pievērsta jautājumam par kontekstam atbilstoša priedēkļa izvēli no viena pamatverba atvasinātiem vārdiem un par nevajadzīgu priedēkļa pievienošanu.

Šajā rakstā analizēti piemēri no „lvTenTen: Corpus of the Latvian Web 2014” (lvTenTen14), kura apjoms ir vairāk nekā 530 miljoni vārdlietojumu. Vārdu konteksta analīzei izmantotas iespējas, ko sniedz korpusu analīzes platforma „Sketch Engine” (pieejams: <https://www.sketchengine.eu/lvtenten-latvian-corpus/>). Verbu apkaimes noteikšanai izmantota šīs platformas funkcionalitāte „Word Sketch Difference”. Aplūkoti arī piemēri no „Līdzsvarotā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusa 2018” (LVK2018), „Latviešu valodas runas korpusa” (LarKo) un „LR 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpusa” (Saeima), taču šajos korpusos

atrodamo priekšvērbu piemēru ir krietni mazāk, tādēļ tie nesniedz vispusīgu priekšstatu par padziļināti analizēto priekšvērbu nozīmju atšķirībām.

Latviešu valodas apguvēju veidotā tekstā konstatējama dzimtās valodas ietekme priekšvērba izvēlē. Pētījumā izmantoti 120 latviešu valodas rakstītprasmes testa rezultāti C līmenim (vairāk sk. Deksnē 2019). Testa materiāli nesniedz ziņas par testējamo personu dzimumu, vecumu un dzimto valodu, taču tekstā pieļautās kļūdas vedina domāt, ka daudziem testa veicējiem dzimtā valoda ir kāda no slāvu valodām. Testēšanu veicis Valsts izglītības satura centrs 2017. gada pirmajā pusē. No testa rezultātu oriģināliem ekscerpēti 2413 teksta fragmenti, kas atrodas raksta autores personīgajā arhīvā. Tiek analizētas divas testa daļas, kurās pārbaudes darba veicējam pašam jāveido teksts. Kopumā šajās testa daļās izmantotas aptuveni 1370 priekšvērbu formas (372 priekšvērbi).

1. Priekšvērba īpašības

Nepabeigtas/pabeigtas darbības veidu jeb aspektu latviešu valodā var izteikt, pretstatot priekšvērbu ar tā motivētājvērbu. Verbs bez priekšvērba parasti izsaka nepabeigtas darbības veidu, savukārt verbs ar priekšvērbi – pabeigtas darbības veidu (Ahero et al. 1959, 565; Paegle 2003, 131; Kalnača 2015, 534). Tā ir gramatiskā veida izpausme (vairāk par to sk. Kalnača 1998; 2014).

Leksiskais veids saistīts ar verba leksiskās nozīmes modificēšanu. Parasti priekšvērbi verbam piešķir telpisku, temporālu vai kvantitatīvu nozīmes niansi (Soida 2009, 228).

Ir vārdi, kuriem priekšvērbi piešķir pabeigtas darbības nozīmi, nemainot motivētājvārda leksisko nozīmi – piemēri (12) un (13), ir arī tādi vārdi, kuriem priekšvērbi piešķir kādu papildu semantisko niansi, saglabājot asociatīvo saikni ar motivētājvērbu (Paegle 2003, 131). Piemērā (14) priekšvērbi verbam piešķir kvantitatīvu nozīmes niansi – priekšvērbs iedarbojas uz daudziem objektiem, darbība tiek veikta maksimālā daudzumā. Ir priekšvērbi, kas saistīti ar motivētājvērbu tikai formāli – piemērā (15) motivētājvērbs norāda uz priekšmeta novietojumu, bet piemērā (16) priekšvērbs norāda uz priekšmeta piemērotību kaut kam (vairāk par asociatīvo un formālo motivāciju sk. Soida 2009, 231).

(12) *Ja Zaļajā ceturtdienā cērt kokus – mājā visi koki sāk kalst.* (lvTenTen14)

(13) *Nocērtu koku, tas, dabīgi, izrādās par īsu.* (lvTenTen14)

(14) *Un zēni turpat gravas malā sacirta meijas, meitenes pļavā salasīja puķes un novija krāšņas vītnes.* (LVK2018)

(15) *Mana sapņu kleita stāv skapī jau kopš novembra, kārtīgi sapakota.* (lvTenTen14)

(16) *Šāda stila kleita piestāv jebkurai auguma formai, īpaši, ja ir neliels augums.* (lvTenTen14)

Atbilde starp bezpriekšvērba vārdi, kas izsaka nepabeigtu veidu, un priekšvērbi, kas izsaka pabeigtu veidu, nepiemīt visiem vārdiem. Ir arī divveidu vārdi, kas spēj izteikt gan pabeigtu, gan nepabeigtu darbību neatkarīgi no priekšvērba esamības (Paegle 2003, 134; Kalnača 2015, 537). Piem., verbs *publicēt* var izteikt gan pabeigtu (17), gan nepabeigtu darbību (18).

- (17) *Apsekojuma par vardarbību pret sievietēm rezultātus ES Pamattiesību aģentūra publicēja 2014. gada 5. martā.* (lvTenTen14)
- (18) *Pirms gadiem tāds tvnet publicēja visu, ko tik neteica lebergs un šlesers.* (lvTenTen14)

Priedēkļverba nozīme var mainīties arī atkarībā no konteksta (Soida 2009, 240). Verbs *pārmukt* var izteikt vienkāršu atrašanās vietas maiņu, ja tiek norādīts pārvaramais ceļa posms (19). Tas var izteikt arī atgriešanos atpakaļ vietā, kurā objekts vai subjekts bijis iepriekš, ja šo verbu lieto ar apstākli lokatīvā (20).

- (19) *[..] paldies nē, es teicu un pārmuku pāri ielai* (lvTenTen14)
- (20) *Daži pārmuka mājās. Man neizdevās.* (lvTenTen14)

Jebkurš no 11 priedēkļverbu darināšanā lietotajiem priedēkļiem (*aiz-, ap-, at-, ie-, iz-, no-, pa-, pār-, pie-, sa-, uz-*) var izteikt pabeigtu darbību (Soida 2009, 236). Katram priedēklim latviešu valodā atbilst adverbs, kas apzīmē virzienu telpā, kādā vērsta pamatverba nosauktā darbība (Soida 2009, 234–240). Dažādiem vārdiem lieto atšķirīgus priedēkļus, lai izteiktu pabeigtību, nemainot verba primāro nozīmi. Verba sakne piesaista priedēkli ar līdzīgu semantisko niansi (sk. piemērus (21), (22) un (23)).

- (21) *rakstīt uz tāfeles → uzrakstīt uz tāfeles* (rakstīšanas process notiek uz kāda objekta virsmas)
- (22) *rakt no zemes akmeni → izrakt no zemes akmeni* (rakšanas process notiek, ņemot laukā)
- (23) *zāgēt zaru → nozāgēt zaru* (darbības rezultātā kaut kas tiek atņemts nost no kāda objekta)

Autori, kuri apraksta priedēkļu nozīmju sistēmu, min arī dažādu priedēkļu nozīmju sakritību (Endzelīns, Mühlenbachs 1934, 57; Staltmane 1958, 33; Ahero et al. 1959, 369–370; Endzelīns 1971, 618; Zuicena 2005, 85–96; Soida 2009, 232).

Ruta Veidemane (1968, 92) norāda, ka sinonīmiem ir kāds kopīgs nozīmes elements, kas ļauj tos lietot vienu otra vietā. Priedēkļi ir sinonīmiski kādas nozīmes robežās. Nozīmju sakritības pakāpe ir dažāda. Ne vienmēr tā ir pilnīga nozīmju sakritība. Piem., priedēklim *pār-* Ieva Zuicena (2005, 85–96) konstatējusi sešas sinonīmiskas nozīmes. Piemērā (24a) *pār-* ir sinonīmisks ar *at-*nozīmē ‘virzība atpakaļ’. Piemēros (24b–f) *pār-* sinonīmija ar kādu no priedēkļiem izpaužas citās nozīmēs. Parasti tomēr viens no priedēkļverbiem tiek lietots biežāk.

- (24) a. virzība atpakaļ: *pārnākt – atnākt* (mājās)
- b. pārklāšana: *pārbērt – apbērt* (ogas ar cukuru)
- c. sadalīšana: *pārcirst – sacirst*
- d. rodas bojājums: *pārdurt* (tulznu) – *izdurt* (caurumus ausīs)
- e. rodas ievainojums: *pārgriezt – sagriezt* (pirkstu, kāju, roku)
- f. attiecas uz visu objektu: *pārbraukāt – izbraukāt* (visu Latviju)

2. Verbi ar dažādiem priedēkļiem korpusa piemēros

Analizējot atkāpes no literārās valodas normas, I. Freimane (1993, 154) min verbu pāri *apskaitļot* un *izskaitļot*. Piemērā (25) verbs *apskaitļot* ir neliterārs

kalks, kurš būtu aizstājams ar verbu *izskaitļot*. Šim gadījumam atbilst arī verbu pāris *pazvanīt* un *piezvanīt*. Verbs *pazvanīt* nav lietojams attiecībā uz zvanīšanu pa telefonu, tam latviešu valodā ir nozīme ‘nedaudz, īsu laiku zvanīt’. Taču šis kalks ir ļoti dziļi iesakņojies valodā.

(25) *apskaitļot barības vielu daudzumu*

Aplūkojot verbu *pazvanīt* un *piezvanīt* lietojumu lvTenTen14 korpusa piemēros, redzams, ka ir vairāki vārdi, kuri tiek lietoti kontekstā gan ar vienu, gan ar otru verbu. Populārākie no tiem ir lietvārdi *mamma*, *draudzene* un *policija*, kuri apzīmē zvanīšanas procesa adresātu (26)–(27) vai zvanīšanas procesa veicēju (28)–(29).

(26) *Ātri pazvanīju mammai, kura mani nogādāja slimnīcā.* (lvTenTen14)

(27) *Māsa piezvanīja mammai, kas teica, ka jāsauc ātrā palīdzība.* (lvTenTen14)

(28) *Šodien pazvana mamma jautā vai man viss labi [..]* (lvTenTen14)

(29) *Tikmēr mājupceļā piezvana mamma – lai iebraucot pakalīvaigi izlīdušajiem salātiem un redīsiem.* (lvTenTen14)

Gan ar *pazvanīt*, gan *piezvanīt* tiek lietoti prievārdi *uz* un *pa*. Vārdu savienojums ar prievārdu *uz* apzīmē zvanīšanas mērķi. Vārdu savienojums ar prievārdu *pa* apzīmē zvanīšanas ierīci. Aiz šī prievārda parasti seko kāds no vārdiem *telefonu*, *tālruni*, *mobilu* (sk. (30) un (31) piemēru). Verbs *piezvanīt* tiek lietots aptuveni septiņas reizes biežāk, taču nozīmju ziņā šie verbi tiek uzskatīti par līdzīgiem. lvTenTen14 korpusā ir 1789 piemēri ar verbu *pazvanīt* un 13 313 piemēri ar verbu *piezvanīt*. 16,27% no *pazvanīt* piemēriem ir *pazvanīt uz*. 12,42% no *piezvanīt* piemēriem ir *piezvanīt uz* – šie piemēri saistīti ar zvanīšanu pa telefonu. Piemēriem, kuros lietots viens vai otrs verbs, nav stilistiskas atšķirības. „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” (tālāk LLVV) verba *pazvanīt* otrā nozīme, ko lieto sarunvalodā, ir ‘piezvanīt (kādam)’. Šī vārda primārā nozīme ir ‘neilgu laiku, mazliet zvanīt (parasti signalizējot)’. lvTenTen14 korpusā ir tikai septiņi piemēri ar lietvārdu *zvanīšs*, kuros parādās šī verba primārā nozīme (sk. (32) piemēru). Ar citiem objektiem *pazvanīt* lietots vēl retāk.

(30) *Un pazvanīja pa telefonu, kas bija norādīts kartiņā pie ziediem.* (lvTenTen14)

(31) *Piezvanot pa telefonu, noskaidrojās, ka lieta ir saistīta ar īpašumu, ko mana dzīvesbiedre pārdeva jau 2002. gadā.* (lvTenTen14)

(32) *Gribētu pazvanīt zvanīšu, lai kalpone atnes kafiju.* (lvTenTen14)

No verba *zvanīt* tiek atvasināti arī citi priedēkļverbi, piem., *uzzvanīt* un *sazvanīt*. Korpusā ir 996 piemēri ar verbu *uzzvanīt*. Ir tikai trīs specifiski vārdi, kuri korpusa piemēros parādās kopā ar *uzzvanīt*, bet ne ar *piezvanīt*. Tie ir *noskaidrot*, *apjautāties* un *1188* (sk. (33), (34) un (35) piemēru).

(33) *[..] uzzvanīju noskaidrot pasūtīšanas dienu* (lvTenTen14)

(34) *Vakar pa dienu steidzīga kliente uzzvanīja apjautāties, vai ir iespējams vēl uzzīmēt ..* (lvTenTen14)

(35) *Lai eksperiments būtu pilns, arī N. R. uzzvanīja 1188 ar šo pašu jautājumu, bet jau latviešu valodā [..]* (lvTenTen14)

No šiem piemēriem var secināt, ka verbs *uzzvanīt* tiek lietots, ja darbības veicējam ir vēlme gūt kādu informāciju zvanīšanas procesa rezultātā. Priedēklis *uz-* verbam piešķir nozīmi ‘virziens uz mērķi’. LLVV verbs *uzzvanīt* nav iekļauts.

Korpusā ir 4044 piemēri ar verbu *sazvanīt*. Vārdi, kas piemēros lietoti gan ar *piezvanīt*, gan ar *sazvanīt*, ir *draugs, paziņa, vecāki, dakteris, patversme, glābšana, saimnieks, 112, tētis*. Vārdi, kas tiek lietoti tikai kopā ar *sazvanīt*, ir verbs *neizdoties* (36) un lietvārdi *pārdevējs, menedžeris, saimniece, mājinieki, poliklīnika, reģistratūra, inspektors, taksometrs* (37). Verbi *piezvanīt* un *sazvanīt* piesaista argumentus atšķirīgos locījumos. Verbu *piezvanīt* lieto ar adresātu datīvā (27), bet *sazvanīt* – ar objektu akuzatīvā (37). No piemēriem var secināt, ka verba *sazvanīt* semantika ir saistīta ar pūlēm veiksmīgi veikt zvanīšanas darbību, tomēr ne vienmēr tas izdodas. Šāda *sazvanīt* nozīme iekļauta arī LLVV. Priedēklis *sa-* verbam *sazvanīt* piešķir virziena ‘kopā’ nozīmi, t. i., verbam piemīt nozīme ‘savienot zvanītāju ar adresātu’. Priedēkļverbam *piezvanīt* piemīt neitrāla nozīme.

(36) *Jo šefu sazvanīt neizdevās un pie ārsta netiku.* (lvTenTen14)

(37) *Jau 8 no rīta mēģinājām sazvanīt menedžeri, kura protams ka necēla klausuli.* (lvTenTen14)

Ne vien konkrētas fiziskas darbības verbu, bet arī stāvokļa maiņas verbu nozīmes var būt tuvas un grūti nošķiramas. Verbi *apgulties, atgulties* un *nogulties* izsaka guļus stāvokļa ieņemšanu, taču katrs lietojams atšķirīgā situācijā. Gan ar *apgulties* (38), gan *atgulties* (39) sastopams vārds *gulta*. Tikai kopā ar *atgulties* mēdz būt vārdi *šūpuļtīkls, zālīte, dīvāns* (40). LLVV verbam *atgulties* ir neitrāla nozīme ‘novietoties guļus stāvoklī (parasti uz muguras)’. Savukārt verbam *apgulties* LLVV ir nozīme ‘nolikties gulēt, ieņemt guļus stāvokli, arī aizmigt’. Korpusa piemēros šo verbu nozīme tomēr atšķiras. Verbs *atgulties* apzīmē guļus stāvokļa ieņemšanu, lai laiski pavadītu laiku vai īslaicīgi atpūstos. Verba *apgulties* nozīme ir neitrāla.

(38) *Viņa iegāja guļamistabā, apgulās gultā un pie sejas piespieda spilvenu.* (lvTenTen14)

(39) *Beidzot varēju mierīgi atgulties gultā un atskatīties uz pēdējo dažu stundu vētrainajiem notikumiem.* (lvTenTen14)

(40) *Atslābums, kas mudināja atgulties dīvānā, noskatīties kārtējo seriāla sēriju* (lvTenTen14)

Kontekstā ar verbiem *apgulties* un *nogulties* lieto vārdus *blakus* (41)–(42) un *zem* (43)–(44). Pa kreisi no *nogulties* četros piemēros minēts vārds *piespiest* (45). Korpusā nesniedz pārliecinošu atbildi par verba *nogulties* nozīmi. Verbs var apzīmēt virzību no vertikāli augstāka stāvokļa uz zemāku (to akcentē priedēklis *no-*), patvēruma meklēšanu (44), vardarbīga guļus stāvokļa ieņemšanu (45) vai padošanās aktu (42). Verbam *nogulties* LLVV minēta neitrāla novietošanās guļus, kā arī virzība lejup, bet citas nozīmes nav minētas.

(41) *aizej apgulies blakus kaķītim un paguļat abi divi.* (lvTenTen14)

(42) *Es gribu redzēt savām acīm, kā briežu māte nogulsies blakus lauvam un kā nokautais piecelsies un apkampsies ar savu slepkavu.* (lvTenTen14)

(43) *Sagribas visu sākt no gala un piecelties, bet izdodas tikai apgulties zem galda.* (lvTenTen14), vēl citos piemēros – *zem koka, vilciena, segas.*

(44) *[..] viņš tepat Latvijā nogultos zem tuvākās egles glābjošajiem zariem [..]* (lvTenTen14), vēl citos piemēros – *zem laivas, krūma, Vienotības.*

(45) *Piespiežot nogulties uz grīdas 73-gadīgo sargu Celniecības ministrijā, viņi no turienes atklāja uguni.* (lvTenTen14)

Stāvokļa ieņemšanas verbu *gulties* un *sēsties* atvasinājumu nozīmes lvTenTen14 korpusa piemēros ir līdzīgas. Verbam *apsēsties* ir neitrāla nozīme – tas izsaka sēdus stāvokļa ieņemšanu. Verbs *atsēsties* saistīts ar sēdus stāvokļa ieņemšanu, lai īslaicīgi atpūstos. Šāda nozīme LLVV nav iekļauta. Verbs *nosēsties* akcentē vertikālu stāvokļa maiņu no augstākas pozīcijas uz zemāku. Līdzīga nozīme verbam *nosēsties* atrodama arī LLVV. Šai vārdnīcā pirmā nozīme visiem trim vārdiem ir ‘novietoties sēdus’.

3. Verbi ar lieku priedēkli korpusa piemēros

I. Freimane norāda, ka „pēdējā laikā latviešu valodā vērojama tendence īpaši uzsvērt darbības pabeigtību vai īslaicīgumu” (Freimane 1993, 157). Lieka priedēkļa piemēri ir atrodami gan rakstītā tekstā korpusā (46), gan runā plašsaziņas līdzekļos (47) – teikumu nozīme nemainītos, ja tiktu lietots verbs bez priedēkļa *informēt*.

(46) *Vīsi uzvarētāji jau ir **noinformēti** par balvu saņemšanu!* (lvTenTen14)

(47) *Un, protams, **noinformēju** par to, kas izdarīts.* (LTV1 raidījums „Rīta Panorāma”)

Daiki Horiguči (*Daiki Horiguchi* 2011, 100–108; 2013, 45–56; 2014, 112) mēģina rast skaidrojumu priedēkļa šķietami nevajadzīgam lietojumam. Pētot aizgūtus verbus laikrakstu arhīvā *www.news.lv*, D. Horiguči (2013, 49) konstatējis, ka 40% šādu verbu tiek lietoti arī ar priedēkli *no-*. Dažkārt priedēklis *no-* tiek lietots vārdiem, kuri jau paši par sevi izsaka perfektivitāti, t. i., pēc analogijas ar citiem vārdiem. Lietotāju apziņā šis priedēklis saistās ar pabeigtu darbību, tādēļ tas tiek lietots neatkarīgi no verba semantikas. Imants Šmidebergs (2008, 104–112) min vairākus cēloņus nevajadzīgai priedēkļa pievienošanai – krievu valodas ietekmi, tieksmi pēc sistēmiskuma. Priedēkļverbu, kurus autori (Ozola 1984; Kalna 1988; Freimane 1993; Šmidebergs 2008; Horiguči 2011) uzskatījuši par lietojamiem bez priedēkļa, un atbilstošu bezpriedēkļa verbu saraksts apkopots raksta 1. tabulā.

Piemēri ar nevajadzīgu priedēkļa *no-* lietojumu atrodami arī Saeimas sēžu stenogrammu korpusā, kurā ietvertas gan iepriekš gatavotas publiskas runas, gan spontānu emocionāli piesātinātu diskusiju paraugi. Lielākoties *no-* tiek pievienots internacionālas cilmes vārdiem (48), taču ir arī piemēri ar pašcilmes vārdiem (49). Saeimas korpusā ir 48 piemēri ar *nodefīnēt*, 23 piemēri ar *noraksturot*, 21 piemērs ar *nolikvidēt*, *noreagēt*, *noprecizēt* un *nofinansēt*, 18 piemēri ar *nopamatot*, 14 piemēri ar *nobankrotēt*, 10 piemēri ar *nokļūdīties*, trīs piemēri ar *novienkāršot*, divi piemēri ar *nokonstatēt* un viens piemērs ar *noviltot*.

(48) *Mēs šajā sasaukumā esam **nolikvidējuši** Saimniecisko komisiju, tās funkcijas uzticot vienam no vicespikeriem.* (Saeima)

(49) *Jo **noviltot** var gan dārgu, gan lētu pavadzīmi.* (Saeima)

Latviešu valodas runas korpusa LarKo apjoms ir par mazu, lai ļautu saskaņāt priedēkļa *no-* lietojuma atšķirības runātā un rakstītā tekstā. LarKo korpusā konstatēti tikai trīs no 1. tabulā minētajiem priedēkļvārdiem: vārdiem *nodefīnēt* (50) un *novienkāršot* (51) ir pa vienam piemēram, verbam *nofinansēt* (52) ir trīs piemēri.

(50) *nu es ja: pašā sākumā **nodefīnēju** ka mums jābūt ir labākiem par vāciešiem* (LarKo)

- (51) *noteikumi mikro kredīta saņemšanai ir novienkāršoti līdz minimumam* (LarKo)
- (52) *jāsaka paldies tiešām Eiropas Zivsaimniecības fondam kas (ē) nofinansēja mums to taras (ē) apmaiņas servisa vietu Ventspilī* (LarKo)

Salīdzinot bezpriedēkļa verbu un priedēkļverbu piemēru skaitu lvTenTen14 korpusā (sk. 1. tabulu), var secināt, ka lieka priedēkļa lietošana nav ļoti izplatīta. Attiecība starp bezpriedēkļa verba un priedēkļverba lietojumu ir ļoti zema verbiem *nofinansēt*, *noinformēt*, *nokonstatēt*, *nopamatot*. Proporcioniāli biežāk tiek lietoti verbi *nobankrotēt*, *nodefīnēt* un *noreagēt*. Pat korpusā visbiežāk sastopamā priedēkļverba *nodefīnēt* piemēru skaits ir tikai 7% no verba *definēt* piemēru skaita. LVK2018 korpusā priedēkļverba *nodefīnēt* piemēru skaits ir vēl mazāks – 2,6% no verba *definēt* piemēru skaita (14 piemēri ar *nodefīnēt* un 545 piemēri ar *definēt*).

Bepriedēkļa verbs un tā piemēru skaits		Priedēkļverbs un tā piemēru skaits		Attiecība starp bepriedēkļa un priedēkļverba piemēru skaitu
<i>bankrotēt</i>	6722	<i>nobankrotēt</i>	380	18 : 1
<i>definēt</i>	25 769	<i>nodefīnēt</i>	1914	13 : 1
<i>finansēt</i>	34 322	<i>nofinansēt</i>	231	149 : 1
<i>informēt</i>	169 070	<i>noinformēt</i>	66	2562 : 1
<i>kļūdities</i>	16 544	<i>nokļūdities</i>	372	44 : 1
<i>konstatēt</i>	80 540	<i>nokonstatēt</i>	143	563 : 1
<i>likvidēt</i>	30 266	<i>nolikvidēt</i>	597	51 : 1
<i>pamatot</i>	55 610	<i>nopamatot</i>	142	392 : 1
<i>precizēt</i>	24 673	<i>noprecizēt</i>	270	91 : 1
<i>raksturot</i>	46 511	<i>noraksturot</i>	691	67 : 1
<i>reagēt</i>	25 767	<i>noreagēt</i>	1042	25 : 1
<i>vienkāršot</i>	10 969	<i>novienkāršot</i>	200	55 : 1
<i>viltot</i>	7187	<i>noviltot</i>	105	68 : 1
<i>vinnēt</i>	6283	<i>novinnēt</i>	151	42 : 1

1. tabula. Bepriedēkļa un lieka priedēkļa verbu skaits lvTenTen14 korpusā

D. Horigučī (2019) norāda uz pretēju tendenci. Ir priedēkļverbi, kuri tiek lietoti daudz biežāk nekā pamatverbi, jo tiem ir sava īpaša nozīme, piem., *kristalizēties* (apzīmē procesu dabā, retāk lieto pārnestā nozīmē) un *izkristalizēties* (tiek lietots galvenokārt pārnestā nozīmē). Priedēkļu izraisītu semantisku pārmaiņu dēļ šie verbi attālinājušies no pamatverbiem, pamatverbs var būt stilistiski marķēts vai pat neeksistēt. 1. tabulā apkopotie priedēkļverbi ir atšķirīgi. Šiem verbiem priedēklis *no-* tikai pastiprina perfektivitāti, nemainot pamatverba nozīmi.

Pa kreisi no verbiem *definēt* un *nodefīnēt* lvTenTen14 korpusa piemēros ir apstākļa vārdi (53) un verbi (54). Piemēros nav tādu vārdu, kas būtu tikai pa kreisi no verba *nodefīnēt* un nebūtu pirms *definēt*.

- (53) *skaidri, stingri, precīzi, konkrēti, grūti, vispirms, pareizi, īsti, svarīgi, nepārprotami, strikti definēt vai nodefīnēt*
- (54) *mēģināt, vajadzēt, nevarēt, spēt, izdoties, nemācēt definēt vai nodefīnēt*

Ir daudz kopīgu vārdu arī pa labi no minētajiem verbiem (55) un citi. Visbiežāk lietotais vārds pa labi no *definēt* ir *vairākas* (146 piemēri). Tikai ar *nodefīnēt* trīs piemēros tiek lietots *lūdzu* (sk. (56) piemēru). No piemēru analīzes izriet, ka priedēklis verbam *nodefīnēt* nav nepieciešams. Aplūkotajos piemēros *nodefīnēt* var aizstāt ar *definēt*.

- (55) *definēt* vai *nodefīnēt* *kā, uzdevumu, mērķi, jēdzienu, problēmu, prasības, savu*
 (56) *Nu, nodefīnējiet lūdzu man skaidri un gaiši, KURŠ sevi var dēvēt par rakstnieku.* (lvTenTen14)

Taču ne vienmēr priedēklis ir lieks verbam *nofīksēt* (Šmidebergs 2008) (sk. (57) piemēru). lvTenTen14 korpusa piemēros tikai pirms *nofīksēt* ir apstākļa vārdi *stipri, neiespējami, kārtīgi* un lietvārdi *vērtne, metiens* (sk. (58) un (59) piemēru). Var secināt, ka verbam *nofīksēt* priedēklis ir nepieciešams, ja to lieto nozīmē ‘nostiprināt fizisku objektu’, bet nav nepieciešams, ja verbu lieto tikai pabeigtas darbības apzīmēšanai.

- (57) *nevar īsti kardānu nofīksēt nekustīgi* (Šmidebergs 2008)
 (58) *Vēl svarīgi, lai bremze tiek kārtīgi nofīksēta.* (lvTenTen14)
 (59) *Kad cilvēks izgājis, mehānisms vērtnes nofīksē noteiktā stāvoklī.* (lvTenTen14)

4. Priedēkļa izvēles kļūdas valodas apguvēju veidotā tekstā

Dzimtās valodas ietekme priedēkļa izvēlē konstatējama arī latviešu valodas apguvēju veidotā tekstā, aplūkojot 120 latviešu valodas rakstītprasmes testa rezultātus C līmenim (vairāk sk. Deksnē 2019). Tiek analizētas divas testa daļas, kurās pārbaudes darba veicējam pašam jāveido teksts.

No latviešu valodas apguvēju rakstītprasmes testa rezultātiem ekscerpētajos piemēros dominē kļūdas, kas saistītas ar garo patskaņu rakstību (49,39%), un verba formas izvēles kļūdas (19,56%). Ar priedēkļa izvēli saistīto kļūdu nav tik daudz – 18,83% piemēru lietots verbs ar kontekstam nepiemērotu priedēkli, un 1,96% piemēru priedēklis ir lieks.

Vairākos piemēros priedēklis tiek lietots nevietā, izsakot vispārīgu apgalvojumu, kurā verbam nav jāizsaka pabeigta darbība – piemēri (60), (61) un (62). Krievu valodā šādos izteikumos priedēklis tiek lietots. Tās ietekmē priedēkļverbs tiek lietots arī latviešu valodā.

- (60) *no pieredzes varu pateikt*
 (61) *atdod priekšroku*
 (62) *lai pēc tam nevajadzētu izlabot*

Piemēri neliecina, ka ar kādu noteiktu priedēkļu pāri latviešu valodas apguvējiem būtu bijušas īpašas grūtības. Tikai priedēkļverbi ar *at-* un *sa-* ekscerpētajos piemēros netiek lietoti citu tā paša pamatverba priedēkļverbu vietā. Priedēkļu *at-*, *no-*, *pa-*, *pie-*, *sa-*, *uz-* vietā lietots kāds cits priedēkļverbs (sk. piemērus (63)–(70)).

- (63) *at-* vietā *ap-*: *labs vārds apmaksājas dubulta* (krievu val. – *oplachivat* ‘)
 (64) *no-* vietā *pa-*: *pasūtīt vēstule* (krievu val. – *poslat* ‘)
 (65) *sa-* vietā *uz-*: *vajag uzņemt visus spēkus savas rokas* (krievu val. – *vzjat* ‘)

- (66) *uz-* vietā *no-*: *ko viņš gribēja norakstīt* (krievu val. – *napisat'*)
 (67) *pie-* vietā *uz-*: *lietas kurās ir un būs uzprasītas* (krievu val. – *vostrebovat'*)
 (68) *uz-* vietā *iz-*: *pats var izklausīt* (krievu val. – *vyslushat'*)
 (69) *pa-* vietā *pār-*: *pāries tikai 1 minute* (krievu val. – *projīti*)
 (70) *pa-* vietā *pie-*: *varu uz viņu pieļauties* (krievu val. – *polazhit'sja*)

Analizējot, kādi priedēkļverbi piemēros tiktu lietoti krievu valodā, var saskaņāt dažas sakarības. Dažu priedēkļu izvēli, iespējams, ir veicinājusi šo priedēkļu skaniskā līdzība ar krievu valodas priedēkļiem *na-* (līdzīgs latviešu priedēklim *no-* (66) piemērā), *po-* (līdzīgs latviešu priedēklim *pa-* (64) piemērā) un *pra-* (līdzīgs latviešu priedēklim *pār-* (69) piemērā). Latviešu valodā tiek izraudzīts tas priedēklis, kurš šim pašam verbam tiek lietots dzimtajā valodā.

Secinājumi

Salīdzinot no viena pamatverba atvasinātu priedēkļverbu lietojumu lvTenTen14 korpusa piemēros, ir izdevies saskaņāt nozīmju nianse, kas piemīt katram no aplūkotojumiem priedēkļverbiem. Viens no priedēkļverbiem parasti tiek lietots neitrālā nozīmē – verbi *piezvanīt*, *apgulties*, *apsēsties*. Citiem atvasinājumiem piemīt kāda nozīmes nianse – verbi *uzzvanīt*, *sazvanīt*, *atgulties*, *nogulties*. Ne visas priedēkļverbu nozīmes ir atzīmētas „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” (LLVV), piem., verba *atgulties* nozīme ‘ieņemt guļus stāvokli uz īsu laika sprīdi’. Verbam *nogulties* ir pat vairākas nozīmes, kas nav iekļautas LLVV. Ir priedēkļverbi, kas LLVV nav atrodam, piem., verbs *uzzvanīt*. Šim verbam ir no citiem *zvanīt* atvasinājumiem atšķirīga nozīme, tādēļ būtu vēlams to iekļaut arī vārdnīcā.

Verbs *pa-zvanīt* visbiežāk tiek lietots zvanīšanas pa telefonu nozīmē, lai gan tā nav šī verba primārā nozīme. Šāda lietojuma popularitāti varētu skaidrot ne vien ar krievu valodas ietekmi, bet arī ar priedēkļa *pa-* īpašībām. Šim priedēklim raksturīga zemas intensitātes nozīme. Ar verbu *pa-zvanīt* izteiktas darbības nolūks var būt parunāt ar kādu bez stingri nosprausta mērķa.

Nevajadzīgs priedēkļa lietojums rakstītā teksta korpusā nav bieži sastopams. Korpusa piemēri iezīmē gadījumus, kuros priedēklis tomēr ir nepieciešams. Piem., verbam *no-fiksēt* nozīmē ‘nostiprināt fizisku objektu’ priedēklis ir nepieciešams, bet citā kontekstā tas ir lieks.

Valodas apguvēju veidotu tekstu analīze atspoguļo divu veidu kļūdas, kas saistītas ar priedēkļverba izvēli – tiek lietots kalks vai tiek lietots priedēklis, kas skaniski līdzīgs dzimtās valodas priedēklim.

Saīsinājumi un apzīmējumi

LarKo	<i>Latviešu valodas runas korpus</i>
LLVV	<i>Latviešu literārās valodas vārdnīca</i>
LVK2018	<i>Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas korpus</i>
lvTenTen14	<i>lvTenTen: Corpus of the Latvian Web</i>
Saeima	<i>Latvijas Republikas 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpus</i>

Avoti

1. *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Pieejams: www.tezaurs.lv/llvv
2. *Latviešu valodas runas korpuss*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LaRKO>
3. *Latvijas Republikas 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpuss* (apm. 20 milj. vārdlietojumu). Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/Saeima>
4. *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas korpuss 2018*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/id/LVK2018>
5. *lvTenTen: Corpus of the Latvian Web*. Pieejams: <https://www.sketchengine.eu/lvtenten-latvian-corpus/>
6. *Rīta Panorāma* (Latvijas Televīzijas 1. kanāla raidījums).
7. *No latviešu valodas prasmes pārbaudes testa C līmenim ekscerpētu piemēru korpuss*. Daigas Deksnas privātais arhīvs.

Literatūra

1. Ahero, Antonija. et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. *Fonētika un morfoloģija*. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
2. Deksnis, Daiga. 2019. Priedēkļverbu apguve un lietošana (latviešu valodas apguvēju pārbaudes darbu analīze). *Valodu apguve: problēmas un perspektīva*. XV, 20–29.
3. Endzelīns, Jānis, Mühlenbachs, Kārlis. 1934. *Latviešu gramatika*. 5. iesp. Rīga: Valters un Rapa.
4. Endzelīns, Jānis. 1971. Latyšskie predlogi. *Darbu izlase*. I. Rīga: Zinātne, 307–655.
5. Endzelīns, Jānis. 1980. Dažādas valodas kļūdas. *Darbu izlase*. III. Rīga: Zinātne, 19–45.
6. Freimane, Inta. 1993. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.
7. Horigučī, Daiki. 2011. Perfektīvie citvalodu izcelsmes *no-* verbi plašsaziņas līdzekļos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 15 (I), 100–108.
8. Horigučī, Daiki. 2013. Priedēkļi kā internacionālismu „nacionalizācijas” līdzekļi. *Valoda: nozīme un forma*. 3. *Teorija un metodoloģija latviešu valodā*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 45–56.
9. Horigučī, Daiki. 2014. „Vārda darināšanas brīvība” un internacionālo verbu prefiksācija. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 9, 110–122.
10. Horigučī, Daiki. 2019. Aizgūto pamatverbu un prefiksverbu lietojuma skaitliskās attiecības. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 23 (1/2), Liepāja: LiePA, 35–44.
11. Kalna, Baiba. 1988. Kļūdas priedēkļverbu lietošanā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 24, 124–128.
12. Kalnača, Andra. 1998. Darbības vārda veida opozīcijas kontekstuālā izpausme latviešu valodā. *Linguistica Lettica*. 2, 247–255.
13. Kalnača, Andra. 2004. Darbības vārda veida kategorijas realizācija latviešu valodā. *Linguistica Lettica*. 13, 5–34.
14. Kalnača, Andra. 2015. Darbības vārds. *Latviešu valodas gramatika*. 2. izd. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 456–594.
15. Kušķis, Jānis. 2006. *Mūsu valoda. Padomi valodas spodrināšanai*. Rīga: Antava.

16. Laiveniece, Diāna. 2005. Par kādu modes lietu latviešu valodā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 1, 65–70.
17. Laiveniece, Diāna. 2009. Reportāža no notikuma vietas: priedēkļa *ie*-aktualizēšanās 21. gadsimta sākuma latviešu valodā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 4, 53–61.
18. Ozola, Ārija. 1984. Par priedēkļa *no*- lietošanu pabeigtības nozīmē vietā un nevietā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 20, 123–127.
19. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. 1. Rīga: Zinātne.
20. Soida, Emīlija. 2009. *Vārdarināšana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
21. Staltmane, Velta. 1958. Verbu veidi mūsdienu latviešu literārajā valodā. *LPSR ZA Valodas un literatūras institūta raksti*. VII, 5–47.
22. Šmidebergs, Imants. 2008. Par verbiem ar lieku priedēkli. *Linguistica Lettica*. 17, 104–112.
23. Veidemane, Ruta. 1968. Leksiskie sinonīmi un to stilistiskās funkcijas. *Latviešu valodas leksiskā sinonīmija. P. Stučkas LVU zinātniskie raksti*. 86, 87–117.
24. Zuicena, Ieva. 2005. Leksiskā sinonīmija ar priedēkļiem atvasinātos darbības vārdos. *Linguistica Lettica*. 14, 85–96.

Summary

Prefixation is a productive technique of verb derivation in Latvian. Prefixal verbs derived from the same basic verb are sometimes used as synonyms, but not always in the right sense. Prefixes are polysemous. The boundaries of their meanings are often unclear. Even native speakers frequently find it difficult to discern the nuances that distinguish several prefixal verbs. Sometimes a meaning of the verb is revealed only in a context.

Context of prefixal verb is well visible in corpus data. The aim of the study is to identify how corpus examples help to distinguish between the nuances of the meanings of prefixal verbs derived from the same basic verb. The study analyses the corpus examples and compares the words before and after the prefixal verbs. There are two types of errors: use of a prefix inappropriate for a context and unnecessary use of a prefix. An in-depth look at the derivatives *piezvanīt* ‘to call by phone’, *uzzvanīt* ‘to ring up’, *sazvanīt* ‘to reach by phone’, *pazvanīt* ‘to ring a bell’ from the verb *zvanīt* ‘to call’; the derivatives *apgulties* ‘to lie down’, *atgulties* ‘to lie down’, *nogulties* ‘to lie down’ from the verb *gulties* ‘to lie down’; and the derivative *nodefinēt* ‘to define’ from the verb *definēt* ‘to define’ are presented. Corpus analysis platform “Sketch Engine” is employed to compare contextual use of prefixal verbs in corpus “IvTenTen: Corpus of the Latvian Web”. Examples are excerpted from corpora “The Balanced Corpus of Modern Latvian (LVK2018)”, “The Latvian Speech Corpus (LarKo)” and “Saeima” as well. The use of prefixal verbs by Latvian learners is analysed using texts from the Latvian language proficiency test for level C.

Keywords: verb; word-formation; prefix; prefixation; polysemy of prefixes.